

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כב, תשל"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

היא מלה יחידאית במקרא (שופ' ה, י), ומשמעותה המקורית שנויה במחלוקת; היא משמשת להוראה 'לבן' בלשון ספרותית: בכל ספר קריאה לילדים אין השלג אלא מעטה צחור, והמפה שעל שולחן השבת אינה, חלילה, לבנה, אלא לעולם צחורה — וברור, שדמיון הצלצול של המלה להיפוכה "שחור" הוא שהמציא לה חן בעיני הסופרים והקנה לה מעמד זה. אולי גם על אלה אפשר לקרוא את דברי הפילוסוף: "ההתהפכות בבני אדם — טבעית"³⁷.

37. חונין אבן אסחאק, מוסרי הפילוסופים, תרגום אחריו; מובא אצל דוידזון, מס' 1535.

ר א ו ב ן ס י ו ו ן

מחיי המלים

קח. חנוכיה

חמדה בן־יהודה מתחילה לפרסם ב'הצבי' תרנ"ז 'מכתבים מירושלים', בחתימת חידה. במכתב ה', בכ"ט בכסליו, פותבת סופרת 'הצבי' בין השאר:

שם מרחוק שמעתי ספרדי אחד אומר לחברו איך פעם לפני שנים אחדות היה בחוץ לארץ ובתור "יהודי מארץ ישראל", מחזה יקר אז בעיני כלם, הזמינו אותו לבית פרטי של גביר אחד ושם התאסף עם רב מבני ישראל וגם נוצרים אחדים, ושמו, נגנו ורגנו לזכרון החג הזה, וחנוכיה של זהב נוצצת

ומזהרת היתה תלויה באמצע הסלון הגדול והגבוה ובה דלקו
חמש נרות, גם דרשות רבות היו שם, אך הוא לא הבין
בלשונם...

מ"ל לילינבלום, המבקר את מרחיבי השפה, במאמרו
ב'השלח' תרנ"ח, פותב בעניין זה:

היום תאמרו להם „חנוכיה“ למנורה של שמונה נרות
ויקבלו (אם גם אין שום ענין למנורה עם השרש „חנוך“, ובשם
זה נוכל לקרוא גם את „הסובבת“ שהילדים משחקים בה
בחנוכה)...

ראה גם מה שפתבתי בעניין זה בחוברתי 'לשון
בתחיתת' עמ' לה. המלה חנוכיה איננה במילוננו של בן-
יהודה.

קט. ח י ל

המלה חייל, שהתחילו להשתמש בה בארץ ישראל לפני
כשמונים שנה, הושאלה מהערבית. בערבית משמעה (בהגיית
ח' חיפית) פרש, רוכב, רפב, אבל שורשה העברי מרמוז על
איש חייל, איש צבא, ובמשמע זה נתקבלה המלה בסופו של
דבר. זמן מה התרצצו שני המשמעים בערפוביה.

בה' באלול תרנ"ג נתפרסם ב'המליץ' סוף מאמרו השני
של אחד העם, 'אמת מארץ ישראל', ובו הובאה המלה חיילים
במרכאות:

וגם הפעם, כמו לפני שנתיים, אחר שהתבוננתי תחלה
על מצב הארץ בכלל והקולוניות בפרט, עליתי באחרונה
ירושלימה, אבל, מה רב ההבדל! אז, בימי החירות הפרועה,

בעת שחבר „דילגטים“ באו לכבוש את הארץ בקול ענות
 גבורה ואיש לא מחה בידם, — אז באתי ירושלימה לעשות
 את הפסח בקול המון חוגג, ועתה, בעת אשר „חילים“
 יושבים בקולוניותינו ואינם נותנים להניח אבן על אבן, ועל
 מבוא ירושלים הפקדו שומרים לבלתי תת ליהודים לבוא שעריה
 עד שיבררו זכויותיהם לשבת בארץ או יתנו ערובה כי יעזבו
 בקרוב את העיר, — עתה באתי לבדי ונכנסתי בלאט,
 כגנב, שלשה ימים לפני תשעה באב¹.

נראה לי שפאן המלה חילים משמעה אנשי צבא גרידא.
 גם בקטע הלגלגני הבא, מה'חבצלת', פ"ה בניסן תרנ"ה
 (פעניין הצגת תיאטרון ברחובות), החילים אנשי צבא הם.
 פתאום הופיע גם כבוד המשנה „הר הפרזל“ ובידו גליון
 כתוב פנים ואחור. „אחי“, השפיל המשנה כאוב מארץ קולו
 בלב מלא יגון ועצב עמוק הנני להודיע לכם השמועה המעציבה
 כי לדאבון לבנו ולב כל אחינו תמימי דעים עמנו לא נוכל
 לבצע את אשר התחלנו. השטן התערב בתוכנו ויחבל מעשי
 ידינו! הנה חילים באים ובידם מאמר מיוחד מנציב העיר
 יפו שבו יאסור את תערוכת התאטרון!

ודווקא ב'הצבי' מאותו תאריך, בסיפור על אותו
 עניין, מדובר על 'שלשה אנשי צבא', שפקדו לבטל את

1. כך הנוסח ב'המליץ'. (רק הדגשת המלה חילים שלי היא).
 במהדורת תש"ז של כל כתבי אחד העם, (פתבנית גדולה), בעמ' לד,
 לא שונה הנוסח ביסודו, ואף שם הובאה המלה 'חילים' במרכאות. המלה
 בקולוניותינו שונתה שם לבמושבותינו.

'החזיון' ובמדור אחר על 'שלשה אנשי חיל' שאפשרו 'לערוך'
החזיון ממחרת ליום הנועד'.

ב'המליץ' מה' ניסן תר"ס, במדור באה"ק (בארץ
הקודש):

בימים האלה לעת ערב באו להמושבה „פתח תקוה" שני
חילים (אנשי צבא) האחד פקיד והשני משרתו ...

אבל פלוח ארץ ישראל לשנת תרס"א לא"מ לונץ,
ב'תמונה מחיי הערבים הבדואים' מאת א. טור-מלכא, בעמ'
133 :

לכן — ענהו הדובר — שמעו ואספר חפצנו : בן יש
לעמירנו (לאמירנו, ר"ס) חיל (כך נוקד, ר"ס) אחד מני אלף,
לא נופל הוא מאבותיו הגבורים אנשי השם ...

ובהערה למלה חיל : ..

חיל יקרא איש גבור חיל רוכב על סוס.

ובתרס"ג, ב'ירחון 'המזרח' שערך ז' יעבץ בעמ' 247 :
גם חיל (כך נוקד, ר"ס) מיוחד והירש שמו, והוא ציר הפקידות ...
ובהמשך :

הוא רוכב מצוין, גם רובה מהיר, ויחי את הבדדים ויחלק אתם
שלל ...

קי. מושבה

בי"ח במרחשון תרמ"ב פותב בן-יהודה ב'חבצלת',
בדברו על תכלית החברה (חברת ישוב ארץ ישראל, שנוסדה
אז) :

גם בדבר השפה שתדבר במושבות אשר נכון נמצא פתרון בתכלית שנשים לנו, אם רק ישוב ארץ ישראל חפצנו ואחת היא לנו מה ידברו האנשים, אם שפה אחת תהיה לכלם או מספר המושבות יהיה מספר השפות, אם יהודית אשכנזית ידברו או ערבית... אך אם תחית האמה תכליתנו עלינו לשית שפת עברית לשפה מדברת בכל המושבות... ובתרגום ספר עבודת האדמה לד"ר אנדרלינד (בידי י"מ פינס), שנדפס בירושלים בתרמ"ג, נאמר :

בני המושבות בחיפא ושרונה משתמשים במחרשות הנהוגות באירופא, אלא שמכינים איתנה לפי צורך האדמה בארץ ישראל.

ב'הארץ' חלק ראשון, ירושלים תרנ"א מתרגם ז' יעבץ קאלאניע — אחחה וממליץ על מונח זה :

מה שאין כן מלת "מושבה" אשר מלבד שאינה נוהגת מעולם בלשון נקבה אינה מסמנת כי אם ישיבה סתם ובדרך כלל לא ישיבה מיוחדת במינה כזאת.

ראה גם להלן, במאמרו של יעקב גאלדמאן. ב'השלח' פרק א' תרנ"ז (עמ' 441) מפרסם מד"ד (הוא יהודה גרזובסקי) מכתב

אשר כותבו יושב בארץ ישראל זה זמן רב, מראשית התפתחות הישוב החדש... המכתב הזה הוא תשובה לאחד מידידיו היושב בתו"ל, אשר שאלהו : מה היא פ"ת ? פתח תקוה היא "מושבה" בין המושבות. השם "מושבה" קראו חכמי "החובבים" למקום של ישוב יהודי בארץ ישראל שאיננו לא עיר ולא כפר, או גם עיר וגם כפר, והוא שם של

ספק, כמו כוי בבהמה ואנדרוגינוס באדם. גם פתח תקוה היא מושבת, לאמר כפר שהוא עיר ועיר שהיא כפר...

בשנתון 'האסיף', שערך סוקולוב, פתרנ"ד, ב'סקירת עין על מושבות אחינו בארץ הקדושה' (עמ' 33—55 פונו פל ה'מושבות' פשנופרו פלשון יחיד — מושב, למשל (על חדירה): גם המושב הזה הוא מהמושבות הצעירות באה"ק. ב'הארץ' של יעבין, פתרנ"א, בסקירה של יעקב גאלדמאן, משתמשים בשלושה פיניים לגבי רחובות:

בראשית שנת התרנ"א החלה העבודה בה מושב אשר הוסב שמו לשם 'רחובות', ויבנו בתים ויטעו כרמים... הערבים שכני המושבה נסו פעמים אחדות לחרוש על נחלת המושבה... וגם לומדים שעור גמרא יום יום תראינה עינינו באחזה החדשה הזאת.

קיא. ספרייה

בראש חודש אדר תר"ס נחנך בירושלים 'בית מדרש אברבנאל' לרגל תרומתו החשובה של ד"ר יוסף חזנוביץ. בעקבות המאורע קרא יחיאל מיכל פינס אל חובבי ציון בגולה לתרום למוסד הזה. בכ"ד סיון תר"ס נתפרסם ב'הצפירה' פרוזו "הבה ונראה! על אדות הקולטורא הישראלית". בכרוז זה נתפרסמה המלה ספריה במרכאות. נראה אפוא שפך פונה פבר אז בית הספרים בפני יושבי ירושלים:

... אחינו הנכבד מר יוסף ד"ר חזנוביץ הקדיש כמעט

את כל פרי עבודתו הקדושה בהיכל אהבת הבריות לחפץ זה, כי השקיעהו בספרים רבים נדפסים וכת"י ושאר חפצים יקרי

ערך פרי רוח החכמה והחרשת של בני עמנו, וכל הקבוצה היקרה הזאת, אשר לא תסולא בזהב, מסר ליד מנהלי "בית מדרש אברבנאל" לצרפה אל קבוצת ספרי הבית והיו יחד ל"ספריה" גדולה ישראלית המונה מספר לספריה יותר מט"ו אלף כרכים...²

2. אני מודה למרת קרנייה פליישר מבית הספר לספרנות. שעסקה בעניין זה ובדקה ומצאה, שמה שהזכיר ילין את הספריה בכתבי הנבחרים עמ' 196, במכתבו מ"המליץ" פביכול בכ"ה כסליו תרנ"ו, אינו אלא שינוי מאוחר. שם ("המליץ") לא נזכרה המלה ספרייה. על מקור החידוש הזה מצאתי רמזים ברורים במאמרו של א"ר מלאכי על דרשתו של י"מ פינס ב"תלפיות" שנה א', תש"ה בייחוד בעמ' 760, הערה 26. ראה גם מה שכתבתי על מלה זו בחוברתי 'לשון בתחיתיה' (ל"ע קסט-קע) עמ' טו.

ת י ק ו ן

ברשימה צב של 'מחיי המלים' (קונטרס רט, תש"ל) הבאתי מדברי פינס על הפחמן:

ומפני מה קוראים ליסד הפחם "פחמן" ולא "פחם" גרידא?

מפני שיש בו בנינים כגון "הגפרית" ו"האלמש" ...

העירני ד"ר מ' קטן, שהמלה "הגפרית" תמוזה פאן. בדקתי ומצאתי, שפך נדפס ב'הצבי', אבל מספים אני, שפכל הנראה כתב פינס "ה ג ר פ י ת" (= גראפיט), וטעות דפוס נפלה ב'הצבי'.

שם בסוף הרשימה, במובאה למלת זרחן, הושמטה
 בדפוס מלה (שהקלי), והריני מביא בזה את הקטע בתיקוני:
 ויש גם חומרים פשוטים והם הקלי, הזרחן (פאספור)
 והשיד ומציאותם בכל חלקי הגפן אלא שמדתם ומשתנה ובכל
 חלק שהקלי מרובה הזרחן מועט ובכל מקום שהזרחן מרובה
 הקלי מתמעט
 ואני מודה לד"ר קטן על הערותיו.

עוד לעניין הסלמה

ד"ר משה קטן מעיר:

ד"ר איתן טוען ("לשוננו לעם" ר"ט, עמ' 249—252),
 שהחידוש מיותר, אלא שהוא לא חדר למשמעות המיוחדת
 של המלה. לדעתו, אין זו אלא החרפת מלחמה. אבל טעות
 היא בידו. הסלמה היא אמנם החרפת המלחמה, אבל על-ידי
 התחרות שני הצדדים, שכל אחד עולה בשלב אחד, ואז עמיתו
 רואה את עצמו נאלץ לעבור עליו עוד בשלב אחד. התמונה
 הזאת של עלייה בשלבים היא שהביאה לשימוש במלה מגזרת
 סולס גם בלועזית גם בעברית. לפיכך, בלי לחזות דעה על
 המשקל שנבחר, נדמה לי, שיש לברך על גזירת הסלמה
 מן סולס.

ד"ר ע' איתן משיב:

אני מודה לד"ר קטן על חלקו לבירור העניין. אולם
 במילון אנגלי אמריקני חדש: אני מוצא:

The American Heritage Dictionary of the English Language, 1.
 Paperback Edition, 1969.